

Horváth Márta – Körmendy András

A fogvatartottak vallásgyakorlása – jogi szabályozás és jogalkalmazás hazánkban és külföldön

A vallásszabadság tárgykörének sajátos vetületét tárgyaló tanulmány bevezetőjében nem titkolt büszkeséggel emlékeztetjük Olvasónkat arra, hogy a magyar közjogi gondolkodásban a vallásszabadság biztosítása más államokhoz képest szembeötlően korán jelent meg: a tordai országgyűlés Erdélyben már 1568-ban meghirdette a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallások szabad gyakorlását. Ekkoriban Nyugat-Európában ilyen széles körű vallásszabadságról szó sem volt. A *cuius regio, eius religio* elvét rögzítő 1555-ös augsburgi birodalmi gyűlés is csak a katolikus és az evangélikus felekezetre, és csak a fejedelmekre vonatkozóan ismerte el a hit megválasztásának és gyakorlásának lehetőségét.

Nemzetközi kötelezettségeinket az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának¹ 18. Cikke és az Emberi Jogok Európai Egyezménye² 9. Cikke rögzíti. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (2006) 2. számú ajánlása az európai börtönszabályokról³ 29. pontjában részletes szabályokat fogalmaz meg a fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatban. Az Európai Parlament A4-0369/98. számú határozata az Európai Unió börtönviszonyairól⁴ 3. pontjában kimondja, hogy a mozgási szabadságtól való megfosztás nem jelent a vallásszabadságtól való megfosztást is.

Hatályos jogunk a jogforrási hierarchia teljes terjedelmében érvényesíti a szabad vallásgyakorlás jogát. Az Alkotmány 60. §-ában szabályozott gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság a szabályozási tárgyaknak megfelelően az egyes jogágakban az alacsonyabb jogalkotási szinteken is megjelenik. A fogvatartottak vallásgyakorlására vonatkozó főbb jogszabályi rendelkezések a fogvatartási jogcímek alapján haladva az alábbiak szerint csoportosíthatók.

Az elítéltekre, előzetesen letartóztatottakra és elzárást töltőkre vonatkozóan a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet 36. § (1) k) pontja (általános deklaráció), a 84. § (5) bekezdé-

¹ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

² 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

³ Új európai börtönszabályok és magyarázatuk. Összeállította: Vókó György. Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest, 2007.

⁴ Resolution on prison conditions in the European Union: improvements and alternative penalties. Official Journal C 098, 09/04/1999 P. 0299

se (gyógykezelt fogvatartottak vallásgyakorlása), a 109. § (1) bekezdés g) pontja (fiatalkorú fogvatartottak), a 118. § (1) j) pontja (előzetesen letartóztatottak) tartalmaz rendelkezéseket. Ugyanerre a fogvatartotti körre vonatkozik a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 40. § (3) bekezdése (elkülönítési szabály feloldása vallási rendezvényen), 93-99. §-a (a vallásgyakorlás részletszabályai), 147. § (1) e) pontja (vallásgyakorlásra szolgáló helyiség kialakítása), 147. § (5) bekezdése (vallási igények figyelembe vétele az étkeztetésnél), 195. § (2) bekezdés (egyházi házasságkötés), az 1., 5-6. sz. melléklet (vallási kegytárgyak tartása), továbbá a Börtönlelkész Szolgálatról szóló 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet.

Javítóintézeti nevelés elrendelése, valamint előzetes letartóztatás céljából javítóintézetben történő elhelyezés esetén a javítóintézetek rendtartásáról szóló 30/1997. (X. 11.) NM rendelet 19. § (3) e) pontja (vallásgyakorlásra szolgáló helyiség kialakítása), 24. § (1) bekezdése (általános deklaráció) és (2) bekezdése (vallással kapcsolatos adatvédelmi szabályok), valamint a 67. § (2) c) (kapcsolattartás a lelkésszel) tartalmazza.

A rendőrségi fogdán fogvatartottak vallásgyakorlására a rendőrségi fogdák rendjéről szóló 19/1995. (XII. 13.) BM rendelet 2. § (1) e) pontja (általános deklaráció), a 3. § (3) bekezdése és (5) bekezdésének b) pontja (kapcsolattartás az egyház képviselőjével), valamint 25. § (2) bekezdése (vallási előírásoknak megfelelő étkezés) vonatkozik.

Az idegenrendészeti fogvatartás körében a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény 59. § (3) bekezdés e) pontja, illetve a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény 61. § (3) bekezdés e) pontja (általános deklaráció), a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény végrehajtásáról szóló 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet 134. § (1) bekezdése (közösségi szálláson elhelyezett harmadik országbeli állampolgárok vallási előírásaira figyelemmel biztosítandó étkezése), az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet végrehajtásának szabályairól szóló 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet 6. § (4) bekezdése (vallási előírásokra is figyelemmel biztosítandó étkezés), 7. § (2) bekezdés (kapcsolattartás az egyház képviselőjével) tartalmaz rendelkezéseket.

A fogalomhasználatban kapcsolatban figyelmet érdemel, hogy a hazai jogi szabályozás szűkebb körűen értelmezi a fogvatartott fogalmát, mint az Európa Tanács intézményei és dokumentumai, valamint a kapcsolódó szakirodalom⁵. Az Európa Tanács értelmezésében fogvatartottnak tekintendő minden, sza-

⁵ Fliegauf Gergely: Totális intézmény kritika: Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során? (http://docs.google.com/View?docid=dhhhp72z_1gqdsbtcj)

badságától a közhatalom által megfosztott személy⁶, tehát a fogvatartotti jogok megilletik őket, és az e jogok érvényesülését felügyelő szervezetek ellenőrzési hatásköre kiterjed rájuk. Hazai jogunkban a fogvatartott fogalmának felsorolással történő behatárolása egyedül a legfőbb ügyész 1/1990. Legf. Ü. sz. utasításának 34. § (1) bekezdésében olvasható, mégpedig a Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvényben meghatározott bv. törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi hatáskör kapcsán. Ez a felsorolás annyiban szűkebb az Európa Tanács fogvatartott-fogalmánál, hogy nem terjed ki a nem büntetőbíróvási határozat alapján elmeorogyintézetben elhelyezett, valamint a szociális otthonban lévő személyekre. Jelen tanulmány e szűkebb értelemben vett fogvatartotti csoport helyzetével foglalkozik.

A vallásszabadság meghatározása nemcsak a jogalkotásban téma. Egyoldalú képet kapnánk, ha a kérdést kizárólag a jog által szabályozott körben, az egyén és az állam viszonyában próbálnánk megválaszolni. A vallásszabadság megfogalmazása lényeges az egyén és az egyház vonatkozásában is. Az egyes egyházak vallásszabadsággal kapcsolatos álláspontja nemcsak a hívők szempontjából fontos, de a más egyházakhoz, valamint az egyházon kívüliekhez fűződő kapcsolat tekintetében is. Jelen tanulmány keretei sajnálatos módon nem teszik lehetővé e téma részletes kidolgozását, annál is inkább, mivel az egyes egyházak vallásszabadsággal kapcsolatos nézetei élesen különböznek. Ennek ellenére tudatosítanunk kell, hogy a modern teológiában felekezeti hovatartozástól független, erős áramlat az újkori szabadságeszmény elfogadása. Példaként említhető a korábban más egyházakkal szemben kevésbé toleráns katolikus egyház nézeteinek megváltozása. A katolikus teológia a II. vatikáni zsinat óta a lelkiismeret ellen ható kényszersztől mentességben látja a vallásszabadság lényegét. A zsinat Dignitatis humanae kezdetű nyilatkozata⁷ a polgári szabadságjogi deklarációkkal azonos tartalommal határozza meg a vallásszabadság fogalmát. Ennek az értelmezésnek teológiatörténeti szempontból az a lényege, hogy az egyház ugyan saját tanításának igaz voltában hisz⁸, azonban az emberi személy méltóságát tiszteletben tartva elfogadja, hogy ki-ki az általa megismert igazsághoz ragaszkodjék⁹. A szabadságjogi és teológiai álláspont

⁶ 1995. évi III. törvény a Strasbourgban 1987. november 26-án kelt, a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai egyezmény kihirdetéséről 2. § 2. Cikk

⁷ „E szabadság abban áll, hogy minden embernek mentesnek kell lennie egyesek, társadalmi csoportok vagy bármilyen emberi hatalom kényszerítő hatásától, mégpedig úgy, hogy a valóság tekintetében senki se legyen kénytelen lelkiismerete ellen cselekedni ...” A II. Vatikáni Zsinat Dignitatis humanae kezdetű deklarációja a vallásszabadságról (<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=13>)

⁸ „Hiszünk, hogy ez az egyetlen igaz vallás a katolikus és apostoli Egyházban létezik ...” Uo.

⁹ „Minden embernek kötelessége tehát, hogy keresse az igazságot – főleg Istenre és az ő Egyházára vonatkozóan –, s azt megismerve tegye magáévá és ragaszkodjék hozzá.” Uo.

találkozása vitathatatlan jelentőségű, függetlenül attól, hogy a megváltozott értelmezés mögött az ökumenizmus felé mozduló politikai gesztust, vagy az „idők jelét” kémlelő egyház¹⁰ felismerését látjuk.

Jelen tanulmány a hazai és külföldi jogalkalmazói tapasztalatokat mutatja be. Az áttekintés az alkotmányjogi és a nemzetközi kötelezettségvállalásokból eredő követelmények teljesülésének vizsgálata mellett arra is irányul, hogy a jogalkalmazói gyakorlat elfogadható-e a vallás szempontjából, illeszkedik-e a teológia rendszeréhez. A tanulmány mondandója három gondolati egység körül csoportosul. Az első szakasz a fogvatartás körülményei közötti vallásgyakorlás lehetséges kereteit és sajátosságait ismerteti. A második szakasz a vallásgyakorlás korlátozathatóságának kérdéseit tárgyalja. A harmadik szakasz pedig a fogvatartás végrehajtójának vallásgyakorlással összefüggő „szolgáltatói” feladatait vázolja fel.

1. Fogság és hit

1.1. Az egyházak fogvatartottakkal kapcsolatos tevékenységének lehetőségei

A fogvatartás és a vallásgyakorlás között többszörös a kapcsolódás. Egyrésztől észlelhető a fogvatartottak vallásgyakorlás iránti igényének élethelyzetükből adódó felerősödése. Lélektanilag érthető és átérezhető, hogy a joghátránnyal járó megfosztottság és a radikális környezetváltás elszenvedése a bűn és büntetés témáját a büntetőeljárás összefüggéséből vallási síkra tereli. A kapcsolódás második vetülete ebből a megfigyelésből ered: már az újkori büntetőpolitika is tudatosan épített a vallásgyakorlásra mint korrekciós eszközre. A francia börtönökben már a XIX. sz. első felében széles körű lelkipásztori hálózatot építettek ki azért, hogy így is erősítsék a fogvatartottak erkölcsi nevelését¹¹. A harmadik kapcsolódási sík teológiai. A vallástörténet (legyen szó bármely vallásról) bővelkedik az üldöztetésekben, büntetésekben, mégpedig jellemzően kettős céllal: a történeti események elbeszélésekor a fogság és szabadulás témája a hit, a megvilágosodás erejét szemlélteti.

Az erős vallásos meggyőződésű fogvatartottak számának növekedése az európai országokban a jogalkalmazói gyakorlatban elméleti megalapozást, világos követelményeket tesz szükségessé¹². Figyelmet érdemel, hogy pl. a hagyományosan keresztény többségű Németországban az utóbbi évtizedek bevándorlási hullámainak következtében mintegy 10%-ra emelkedett a muszlim

¹⁰ Gáspár Csaba László: A vallásszabadságról. *Fundamentum*, 1999. 2. 107.

¹¹ Vókó György: A fogvatartottak joga vallásuk gyakorlásához Franciaországban. *Magyar Jog*, 1989. 9. 827-828.

¹² Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog. *Dialóg Campus Kiadó*, Budapest – Pécs, 2006. 128.

vallásúak aránya. A bevándorlók – vélhetően gazdasági és kulturális beilleszkedési nehézségeikre visszavezethetően – nyomasztóan felülreprezentáltak az elítéltek között (pl. Észak-Rajna-Vesztfáliában az elítéltek 32%-a külföldi¹³).

A vallásgyakorlásból adódó programlehetőség önmagában is komoly érték a fogvatartottak mindennapjaiban. A Legfőbb Ügyészség által 2005-ben folytatott vizsgálat¹⁴ adatai szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak 40%-a dolgozik, 11%-a iskolai, illetve szakképzésben vesz részt (a dolgozók és a képzésben résztvevők köre részben átfedi egymást). A vizsgálat adataiból következően a fogvatartottak fele zárkáját csak a napi egyórás séta idejére hagyja el, ha ugyan élnek ezzel a lehetőséggel. Lényeges hozzájárulás tehát a jobb feltételekhez minden esemény, ami megtöri a napok egymásutánját. Az Európa Tanács Kínzás, Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetések Megelőzésére létrehozott Európai Bizottsága (CPT) 2005. évi látogatását követően tett ajánlásában¹⁵ a zárkán kívüli tevékenységek kínálatának bővítésére hívta fel a magyar kormányt, továbbá ugyanezt írta elő az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (99) 22. számú ajánlása¹⁶ (7. pont) is. A vallásgyakorlás lehetőségeinek bővítése hatékonyan segíti elő ezen ajánlások teljesülését.

A szocializmus évtizedei után az egyházakkal szemben ideológiai alapon tartózkodó hazai büntetés-végrehajtás ismét fogadókésszé vált a lelkészek intézetén belüli tevékenységére. Azóta az egyházak szerepvállalása egyike lett a számos nehézséggel küzdő büntetés-végrehajtás kétségtelen sikertörténeteinek. A büntetés-végrehajtási intézetek mindennapjaiban szembetűnő az egyházak jelenléte. A szertartások, az egyéni és csoportos lelki gondozás mellett a lelkészek részt vállalnak a szabadulás előkészítésében és az utógondozásban is. Ez utóbbi erőfeszítések biztató eredményeit a pártfogói gyakorlat is visszagigazolja a feltételes szabadságra bocsátottak esetében.

Kétségtelenül elismerést érdemel, hogy a fogva tartó hatóságoknál rendszeres vizsgálatokat folytató a Kínzás, az Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére létrehozott Európai Bizottság (CPT) hazánkban nem tárt fel a fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatos problémát, noha a vallásszabadság tárgya a vizsgálatoknak, viszont más országokat elma-

¹³ Böse, Georg – Schiffer, Jochen: Möglichkeiten interkultureller Weiterbildung im Strafvollzug. (<http://www.hf.uni-koeln.de/30652>)

¹⁴ Aleku Mónika – Csordás Sándor – Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 65-78.

¹⁵ Report to the Hungarian Government on the visit to Hungary carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 30 March to 8 April 2005 (<http://www.cpt.coe.int/documents/hun/2006-20-inf-eng.htm>)

¹⁶ Recommendation No. (99) 22 concerning Prison Overcrowding and Prison Population Inflation (<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8040>)

rasztalt e körben. (A CPT kifogásolta a német¹⁷ és a holland¹⁸ hatóságok gyakorlatát a vallási tevékenységeken történő részvétel biztosítása kapcsán, valamint a Cseh Köztársaság¹⁹ esetében a hindu és muszlim fogvatartottak vallási előírásoknak nem megfelelő étkeztetését tette szóvá.)

A büntetés-végrehajtás rendszerében megjelenő egyházak munkatársai az ingyenes szabadidős programokon túl minőségi többlettel is hozzájárulnak a büntetési célok eléréséhez. Az egyházak megszólító ereje szélesebb hatókörű a büntetés-végrehajtás eszközeinél: a lelkészek szolgálata nemcsak a fogvatartottak felé fordul, hanem eléri a fogvatartottak családjait, az áldozatokat, a nevelőt és a felügyelőt, a fogvatartott ügyében eljáró rendőrt, bírót, ügyészt és ügyvédet is²⁰. Minthogy a börtönpasztoráció a fogvatartottak mellett a személyi állomány tagjai felé is irányul²¹, a lelkész értékes közvetítővé válhat a fogvatartott és a fogva tartó közt.

Külföldi tapasztalatok szerint a vallásgyakorlással kapcsolatos jobb tájékozottság elősegíti a felügyelet tagjai és a fogvatartottak közötti kommunikáció javulását. A kölni egyetem 1998-ban modellprojektet indított „Az interkulturális továbbképzés lehetőségei a büntetés-végrehajtásban” címmel²². A projekt a fogvatartottak egymás közötti, valamint a fogvatartottak és a felügyelet közti interkulturális konfliktusok kezelését kívánta megkönnyíteni a büntetés-végrehajtásban dolgozó szakemberek számára. A képzés egyik lényeges eleme volt a muszlim vallási tanok, vallásgyakorlási szokások megismertetése személyes találkozás útján, ezáltal lehetővé téve a közkeletű tévhitek, előítéletek és félreértések eloszlatását. A képzés résztvevőinek visszajelzései szerint a megszerzett ismereteket széles körben tudták hasznosítani (pl. egyes muszlim imádkozási szokásokat a korábbi gyakorlattól eltérően már nem engedetlen-ségként kezeltek), sőt észlelték az addig jellemző ellenérzések oldódását is.

¹⁷ Report to the Government of the Federal Republic of Germany on the visit to Germany carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 20 December 1991, 103. (<http://www.cpt.coe.int/documents/deu/1993-13-inf-eng.htm>)

¹⁸ Report to the Authorities of the Kingdom of the Netherlands on the visits carried out to the Kingdom in Europe and to the Netherlands Antilles by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) in February 2002, 69. (<http://www.cpt.coe.int/documents/nld/2002-30-inf-eng.htm>)

¹⁹ Report to the Czech Government on the visit to the Czech Republic carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2002, 40. (<http://www.cpt.coe.int/documents/cze/2004-04-inf-eng.htm>)

²⁰ Roszík Gábor: Lelki szolgálat. A Magyar Testvéri Börtöntársaság céljai. Börtönügyi Szemle, 1995. 2. 78.

²¹ Hajdú Miklós: A börtönpasztoráció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 36.

²² Böse, Georg – Schiffer, Jochen: Möglichkeiten interkultureller Weiterbildung im Strafvollzug. (<http://www.hf.uni-koeln.de/30652>)

A hazai büntetés-végrehajtási intézetekben számos szervezet végez lelki gondozói tevékenységet, így a Máltai Szeretetszolgálat Börtönszolgálat, a Magyar Evangéliumi Börtönmisszió, a Magyar Börtönpasztorációs Társaság, a Magyar Testvéri Börtöntársaság. A felsorolt szervezetek a keresztény egyházakhoz kapcsolódnak, felekezeti jellegük azonban háttérbe szorul. Nemzetközi kapcsolataik – így a Magyar Testvéri Börtöntársaság esetében a Nemzetközi Testvéri Börtöntársaság – részben referenciával szolgálnak, részben lehetővé teszik a külföldön szerzett tapasztalatok hazai kamatoztatását.

Ezeket a törekvéseket az egyházak nemzetközi szervezetei is képviselik, így az igazságügyi reformok előkészítésére törekvő Igazságügyben Dolgozók Testvéri Közössége (Justice Fellowship²³), vagy az áldozatok helyzetével és a mediáció lehetőségeivel foglalkozó helyreállító igazságszolgáltatás (restorative justice²⁴) program. A fogvatartottak vallásgyakorlását támogató hazai és külföldi egyházi szervezetek tevékenységét összehasonlítva úgy tűnik, mintha külföldön az idegenrendészeti fogvatartottakra irányuló törekvések kifejezettebbek lennének (pl. az USA Katolikus Püspöki Konferenciája 2000-ben az idegenrendészeti fogvatartottak helyzetét javító intézkedéseket javasolt a szövetségi kormánynak²⁵), míg itthoni viszonylatban az egyházak közreműködésének ez a területe háttérbe szorulni látszik.

A büntetés-végrehajtási intézet mint a vallásgyakorlás tere a teológiai gondolkodásban is jelen van. A katolikus egyház 2000. évi jubileumi éve során II. János Pál pápa a börtönügyről szóló homíliájában²⁶ a börtönben töltött időt Isten idejének tekintette, amit a személyi szabadság törvényben meghatározott korlátozásával sem veszít el teljességgel az elítélt. Ez az idő alkalom lehet az igazságra, az alázatra, az engesztelésre, valamint a hitre. A homília a szabadságvesztés veszélyét az egyéni önkifejezés lehetőségeinek szűkülésében, a deperszonalizációban látta, és úgy vélte, hogy az elítéltek érdekeinek előmozdítása nélkül a bebörtönzés pusztán bosszú lenne a társadalom részéről, ami csak gyűlöletet provokálna a fogvatartottban. A homília a fogvatartási körülmények javítására, a börtönbeli munkavégzés lehetőségének megteremtésére, a vallásgyakorlás akadályainak eltörlésére, a börtönrendszer és a büntetőjog újragondolására hívott fel. Ez az álláspont aligha ütközik más felekezetek nézeteivel.

²³ http://www.justicefellowship.org/site_hmpg.asp

²⁴ <http://www.restorativejustice.org/intro>

²⁵ United States Conference of Catholic Bishops: Responsibility, Rehabilitation, and Restoration: A Catholic Perspective on Crime and Criminal Justice. (<http://www.usccb.org/sdwp/criminal.shtml#policy>)

²⁶ Message of His Holiness John Paul II for the Jubilee in Prison. (http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/documents/hf_jp-ii_mes_20000630_jubilprisoners_en.html)

1.2. Árnýoldalak

A vallásszabadság gyakorlati megvalósítása a fogvatartást foganatosító intézményekben sajátos nehézségeket vet fel.

Néhány nehézség abból ered, hogy bár a vallások és egyházak sokszínűsége mögött a társadalmi együttélés alapértékei többnyire elfogadottak, egyes irányzatok mégis olyan értékrendet követnek, melyek nehezen illeszthetők a mindennapok, és különösen a fogvatartási helyzet normái közé.

A strasbourgi bíróságon folyamatban volt számos X. v. United Kingdom²⁷ címen közzétett ügy egyikének indiai születésű, szabadságvesztésre ítélt kérelmezője egyrészt az elítéltek részére rendszeresített ruházat viselésének, másrészt a zárka takarításának kötelezettségét sérelmezte. A kérelmező az előírt ruházat viselését kifogásolva arra hivatkozott, hogy szikh vallási meggyőződése értelmében nem hajlandó elismerni tekintélyt önmaga és Isten közt, a börtönruházat pedig az alárendeltség megalázó szimbóluma számára. A kérelmező a zárka takarítását az indiai kasztrendszerben elfoglalt helyére hivatkozva utasította vissza azzal, hogy a kasztrendszerben hozzá hasonló helyzetűek számára elfogadhatatlan a zárkatarítói tevékenység, továbbá, hogy a büntetés-végrehajtás intézet könnyen gondoskodhatott volna zárkája tisztán tartásáról. A Bizottság mindkét panaszt elfogadhatatlannak nyilvánította. A ruházatviseléssel kapcsolatos panasz elfogadhatatlanságát az indokolta, hogy a kérelmező a panaszában kifejtett érvelést fogvatartása során nem hozta a hatóságok tudomására, így utóbb sem hivatkozhatott vallási elvei sérelmére. A zárkatarítással kapcsolatban a Bizottság elfogadta ugyan, hogy a magas kasztbéli szikh számára ez a munka a 9. Cikkben garantált jogokat korlátozhatja, ez a korlátozás azonban szükséges volt a demokratikus társadalomban a közegészség – mindenekelőtt a panaszos és fogvatartott társai egészségének – védelme érdekében. A kérelmet elutasították.

A vallásszabadság tehát nem jelent felmentést a fogvatartást foganatosító intézmény szükséges belső rendje alól. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fogva tartó hatóság ilyen esetben sem az adott vallás filozófiai értékéről, igazáról dönt, mikor korlátozást alkalmaz, hanem kizárólag a vallási gyakorlat egyes külső mozzanatainak és a fogvatartás rendjének összeegyeztethetlenségét állapítja meg. A kevéssé ismert, a köztudatban előnytelen oldalukról ismert egyházak fogvatartott tagjait fenyegeti leginkább az a veszély, hogy vallásgyakorlásukat a kellő tájékozottság hiánya, netán az előítéletek akadályozzák. Sajnálatos, hogy pl. a muzulmán fogvatartottak vallásgyakorlásánál mint ha nem mindig érvényesülne a diszkriminációmentesség. Az állampolgári jo-

²⁷ X. v. United Kingdom. ECHR, No. 8231/78, decision of 6 March 1982

gok általános helyettesének vizsgálata²⁸ a muzulmán idegenrendészeti fogvatartottak vallásgyakorlása körében tárt fel hiányosságokat, muszlim egyházi szervezetek pedig arról számoltak be²⁹, hogy egyes büntetés-végrehajtási intézetekben akadályozták lelki gondozói munkájukat.

A vallásgyakorlással kapcsolatos másik konfliktushelyzet akkor fordul elő, amikor fogvatartottak a vallásgyakorlás ürügyén megpróbálják kijátszani az intézeti rendet, vagy a vallásgyakorlással kapcsolatos igények hangoztatásával rejtett célok – jobb ellátás, más intézetbe történő átszállítás, egyébként nem birtokolható tárgyak tartása – elérésére törekszenek. A jóhiszemű lelkész által beküldött Bibliában talált kábítószer, vagy a muzulmán ministráns esete³⁰ korántsem egyedi. A börtönlelkészi tapasztalatok szerint az egyházakhoz forduló fogvatartottak nagyobb része közvetlen anyagi támogatást, egy kisebb részük szabadulásuk utáni szociális támogatást vár a lelkésztől, a ténylegesen vallásos igény pedig csak az esetek tizedét teszi ki³¹.

A strasbourgi bíróság egy másik X. v. United Kingdom³² ügyének angol állampolgárságú kérelmezője szabadságvesztésének megkezdésekor az Orosz Ortodox Egyházhoz tartozónak vallotta magát, később a szikh vallásra tért át, utóbb pedig taoista-buddhista lett. A kérelmező ekkor rendelte meg a „Test és lélek koreográfiája” című művet, amit azonban a büntetés-végrehajtási intézet vezetése megtagadott tőle arra hivatkozva, hogy a kötet egyik illusztrált fejezete a harcművészetekkel és a védelmi technikákkal foglalkozik, melyek ismerete a fogvatartás biztonságát veszélyeztethetné. A kérelem elfogadhatóságát vizsgáló Bizottság álláspontja szerint a kérelmező 9. Cikk első bekezdésében írt jogainak korlátozása kellően igazolt volt a második bekezdésben írt „mások jogainak és szabadságainak védelme” érdekében, így a kérelmet elutasította.

Egy hazai büntetés-végrehajtási és jogvédelmi ügyészi vizsgálat³³ során a panasz előzetesen letartóztatott előterjesztője azt sérelmezte, hogy a fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet nem biztosítja részére a muszlim előírásoknak megfelelő ételmezést. A rendőri háttér adatok szerint római katolikus családból származó, szabadlábbon alkoholizáló életmódot folytató fogvatartott részére a fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet az ügyész intézkedése nyomán megszervezte a disznóhúsmentes ételmezést. A zárkatársak által fogyasztott, a magyar konyha szokásainak megfelelő ételek csábítása azonban két hét múltán a kísérltet feladására bírta a fogvatartottat.

²⁸ OBH 5638/2001.

²⁹ <http://iszlami.com/hirek/492-iszlami-fobia>

³⁰ Vóko György: A fogvatartottak joga vallásuk gyakorlásához Franciaországban. Magyar Jog, 1989. 9. 827-828.

³¹ Végh József : „Mécse” lelkület a fogvatartottakkal való munkában. (<http://mecses.axelero.net/szegedm/vegh2.htm>)

³² X. v. United Kingdom. ECHR, No. 6886/75, decision of 18 May 1976

³³ Tolna Megyei Főügyészség, Bv. B.1110/2007.

A fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatban adódnak olyan helyzetek is, ahol – a jogi szabályozás hiányosságai folytán – az esetleges manipulációs próbálkozások gyakorlatilag kivédhetetlenek. Az országgyűlési biztos általános helyettese a szabad vallásgyakorláshoz való jogot érintő visszasság gyanújára tekintettel OBH.670/2004. számon³⁴ vizsgálatot folytatott annak megállapítására, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek hogyan teszik lehetővé a zsidó vallás előírásainak megfelelő élelmezést. Az 1-1/35/2003. OP intézkedésnek a vizsgálat időpontjában hatályban volt szabályai szerint a kóser élelmezést egyes kijelölt büntetés-végrehajtási intézetek biztosították, ahová az ilyen igényt előterjesztő fogvatartottakat át is szállították. A kóser élelmezés normája ezekben az intézetekben több mint kétszeresen meghaladta az akkor 320 Ft-os alapnormát. A merev szabályozás a visszaélésszerű joggyakorlás hullámához vezetett. Az ombudsman megállapítása szerint sok fogvatartott visszaélt azzal a lehetőséggel, hogy a kóser élelmezés iránti igénye alapján átszállítják a kijelölt intézetbe, a büntetés-végrehajtás alkalmazásában álló főrabbi megítélése szerint pedig 2003 őszén legalább ötször annyi fogvatartott részesült kóser élelmezésben, mint amennyi valóban zsidó vallású volt. A be nem tartott kóser élelmekészítési és -kezelési előírásokat – melyek a fogva tartó intézmények viszonyai közt nyilvánvalóan nehezen érvényesíthetők – az országgyűlési biztos hivatala előtt sok esetben sérelmezték a fogvatartás törvényességét felügyelő ügyészségeken is³⁵, sőt fogvatartottak részéről ilyen alapon büntetőeljárás kezdeményezésére is sor került büntetés-végrehajtási intézet vezetőjével szemben a Btk.174/A. §-a szerinti lelkiismereti és vallásszabadság megsértésének büntette miatt (a nyomozást bűncselekmény hiányában megszüntették³⁶).

A fogvatartottak vallásgyakorlását nehezítő tényezők harmadik csoportja a lelkészek személyes beállítódásával függ össze. A gyümölcsöző együttműködés feltétele – a fogva tartó hatóság fogadókészsége mellett – a lelkész megfelelő felkészültsége a büntetés-végrehajtás, vagy más fogvatartási forma sajátos körülményei közötti szolgálatra. Ez a felkészültség a jogszabályi ismeretek³⁷ mellett a fogvatartott-fogva tartó viszony lélektani hátterének megértését is jelenti.

A fogvatartottak felé testvéri nyitottsággal közeledő lelkész kellő tapasztalatok, szociálpszichológiai ismeretek hiányában azonosulási válságba, szerepzavarba kerülhet. A tájékozatlan lelkész a hozzá forduló, őt esetenként manipulálni is próbáló fogvatartottak közléseiből egyoldalú képet alakíthat ki a büntetés-végrehajtási intézet viszonyairól. A segítőkészség, az együttérzés ele-

³⁴ http://www.obh.hu/allam/2005/4_1.htm

³⁵ Pest Megyei Főügyészség, Bv. 5411/1999.; Fejér Megyei Főügyészség, Bv. 3092/2002.

³⁶ Pest Megyei Ügyészségi Nyomozó Hivatal, Nyom. 37/2000.

³⁷ Hajdú Miklós: A börtönpasztoráció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 34.

ve arra indítja, hogy a fogvatartottak esetenként valóban sajnálatos helyzetében az emberi lét általában vett kiszolgáltatottságát vélje felfedezni. A merev alá-fölérendeltségi viszonyokon alapuló rendszerben a felügyelet barátságatlan képet mutat: a fegyelmezett távolságtartás közönynek tűnik, a szabályok következetes betartatása hatalmaskodásnak. Előfordulhat, hogy a lelkész a szolgálat szervezés nehézségei folytán várakozásra kényszerül, netán nem kapja meg a méltán várt erkölcsi támogatást a felügyelet ateista tagjaitól. A leselkedő veszély kezd alakot öltetni: a lelkész egyre inkább kiszolgáltatott áldozatot lát a fogvatartottban, míg a felügyelet rosszindulatú, kegyetlen üldözővé válik a szemében. Svájci, angol és lengyel büntetés-végrehajtási tapasztalatok³⁸ egybehangzóan számolnak be a vázolthoz hasonló szerepzavarba került lelkészek nehézségeiről, ami egyes esetekben oda vezetett, hogy a lelki támasz cinrossággá vált, és a lelkész a másik oldalra sodródott.

2. A fogvatartottak vallásgyakorlásának korlátozhatósága

A fogvatartás ténye önmagában, külön korlátozó rendelkezés nélkül is kizárja a vallásgyakorlás bizonyos módjait. Egy mekkai zárandoklat, vagy csíksomlyói búcsújárás aligha illeszthető a személyi szabadság korlátozásán alapuló szabadságvesztés rendjébe. Egyértelmű, hogy kivitelezhetetlen a valamennyi vallás valamennyi külső megnyilvánulását katalogizáltan tiltó vagy engedélyező jogi szabályozás. Vegyük észre, hogy a sarkított példa meggyőző lehet ugyan, de az okfejtés sebezhető: az íratlan, de a jogi szabályozásba mégis beleértendő korlátok fogalmának bevezetésével a joggyakorlás keretei bizonytalanra válhatnak.

Az alábbiakban a vallásgyakorlás jogszerű korlátozására vonatkozó álláspontokat tekintjük át. Az első egység az Emberi Jogok Európai Egyezményét értelmező strasbourgi bíróság fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatos döntéseit tekinti át. A második egység a nemzeti szabályozás modelljeit mutatja be. A harmadik egység pedig számos teológiai megközelítés közül két egyház álláspontját ismerteti.

2.1. A strasbourgi bíróság joggyakorlata

A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának az Emberi Jogok Európai Egyezménye 9. Cikkére³⁹ (gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság) vonat-

³⁸ Ruzsonyi Péter: Vallásszabadság. Konferencia Popowóban. Börtönügyi Szemle, 1993. 4. 102.

³⁹ 9. Cikk – Gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság 1. Mindenkinnek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. 2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.

kozó esetjoga a fogvatartást érintő kérelmek körében következetes jogértelmezést alakított ki egyrészt azzal kapcsolatban, hogy a fogva tartó hatóságok milyen intézkedései idézhetik elő e jogok korlátozását, másrészt hogy ezek a korlátozások milyen feltételek mellett tekinthetők igazoltnak. Az alábbi esetismertetések csoportosítása ezt a gondolatmenetet követi. Az első rész jogesetei a vallásgyakorlás korlátozásának eseteit, a második a korlátozás igazoltságának feltételeit mutatják be.

2.1.1. A 9. Cikkben írt jogok korlátozásának megállapítását megalapozó tényállások szükséges eleme, hogy a gyakorolni kívánt vallás filozófiailag és intézményileg is legyen legalább olyan szinten körülhatárolható, ami azonosítását lehetővé teszi. További elvárás, hogy a fogva tartó hatóság sérelmezett intézkedése a vallásgyakorlás lényeges mozzanatát érintse. Végül követelmény az is, hogy a kérelmező tőle elvárható törekvést mutasson a vallás gyakorlása iránt. Lássunk néhány példát e három szempontra.

A számos X. v. United Kingdom⁴⁰ címen említett jogeset egyikében az ügy „Wicca” hívő kérelmezője azt sérelmezte, hogy a büntetés-végrehajtási intézet igazgatója megtagadta vallásának regisztrálását, az elutasítást sérelmező panaszát vizsgáló belügyminisztérium pedig a vallására vonatkozó részletek közlését kérte tőle. A kérelmezőt állítása szerint ezzel megfosztották attól, hogy az egyházához tartozókkal kapcsolatot tartson, továbbá hozzáférjen a vallási instrukciókat tartalmazó könyvekhez. A kérelem elfogadhatóságát vizsgáló Bizottság megítélése szerint a fogvatartott vallásának feltüntetése a büntetés-végrehajtási intézet nyilvántartásában csupán formális jellegű, bár ez a nyilvántartás jogosítja fel az érintett fogvatartottakat arra, hogy igénybe vegyék a vallásgyakorlás bizonyos lehetőségeit. A fogvatartott azonban a „Wicca” vallás létezését alátámasztó tényeket nem közölte, továbbá nem bizonyította, hogy kérte-e valaha a hatóságtól a vallásgyakorlás lehetőségeinek igénybe vételét. A Bizottság minderre figyelemmel úgy foglalt állást, hogy a kérelem elfogadhatatlan, mivel a 9. Cikk sérelmének ténye nem állapítható meg.

Egy másik X. v. United Kingdom⁴¹ ügy buddhista elítélte részére a fogva tartó hatóság erőfeszítései ellenére sem talált buddhista lelkészt, ezért heti egy külön levél továbbítását engedélyezték neki buddhista hittársa címére, figyelemmel arra, hogy a más buddhistákkal való kapcsolat fontos eleme e vallás gyakorlásának. Az elítélt levelei egyikében egy buddhista magazinnak küldött publikálásra anyagot, mely meg is jelent. A fogva tartó hatóság ezt követően megtiltotta az elítéltnak publikálásra szánt anyagok kiküldését, noha – az elítélt állítása szerint – a publikáció lényeges kapcsolatot jelentett számára hittársaival. A fogva tartó hatóság intézkedése a brit börtön szabályzat publikációs tilalmat előíró szakaszán alapult, melynek indoka az volt, hogy az elítél-

⁴⁰ X. v. United Kingdom. ECHR, No. 7291/75, decision of 4 October 1977

⁴¹ X. v. United Kingdom. ECHR, No. 5442/72, decision of 20 December 1974

tek által publikálás céljából továbbított anyagok elolvasása kezelhetetlen munkaterhet róna a fogva tartó hatóságra. A Bizottság a 9. Cikk kapcsán azzal az érveléssel nyilvánította elfogadhatatlannak a kérelmező panaszát, hogy noha a más buddhistákkal való kapcsolat fontosságára való hivatkozás kétségkívül helytálló, ebből nem következik, hogy a vallásgyakorlás e módjának szükséges része lenne cikkek vallási folyóiratban történő megjelentetése. (A Bizottság álláspontja szerint egyébként a fogva tartó hatóság intézkedése az Egyezmény 10. Cikkében – véleménynyilvánítás szabadsága – írt alapjogot érintette. A korlátozást azonban kellően indokolta a 10. Cikk 2. bekezdésében rögzített, a közbiztonságon alapuló korlátozás szükségessége, tekintettel a fogva tartó hatóság várható többletmunkájára és adminisztratív nehézségeire a küldemények ellenőrzése során.)

A *Silver and others v. United Kingdom*⁴² ügyben a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott Reuben Silver levelében Izrael főrabijától kért tájékoztatást a zsidó étkezési törvényekről, míg egy másik levelében a Jewish Chronicle folyóirattól kért étkezési tanácsokat. A fogva tartó hatóság az első levél továbbítását azzal tagadta meg, hogy egyrészt a főrabbi nem rokona, vagy barátja Mr. Silvernek, a vonatkozó szabályozás pedig ezen a körön kívül a börtön igazgatójának hatáskörébe utalta a kapcsolattartás engedélyezését. Silver levelében a bánásmódra is panaszkodott, noha ilyen tartalmú levelek küldése tilos volt. (Röviddel később azonban engedélyezték egy hasonló levél elküldését a címzett részére). A másik levél visszatartásának okaként a fogva tartó hatóság arra hivatkozott, hogy a levél publikálásra irányult, amit fogvatartottak esetében szintén tilalmazott a börtön szabályzat. A Bíróság megállapította, hogy a levelek feltartóztatását, illetve késleltetését sérelmező panaszok jogosak, azonban nem a 9. Cikk alapján, hanem az Egyezmény 8. Cikkének (magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) sérelme miatt. Az ítélet nem tér ki az eredetileg a 9. Cikk sérelmére is hivatkozó kérelem „átminősítésének” okára, feltehető azonban, hogy – elsősorban a publikáció korlátozása kapcsán – a ténylegesen bekövetkezett érdeksérelem (jellegéből eredően) nem a vallásgyakorlás lényeges tartalmi körén belülinek bizonyult.

A *Guzzardi v. Italy*⁴³ ügy panaszosát a büntetőügyében eljáró olasz bíróság az előzetes letartóztatás két éves végső tartamának lejártát követően három évre „különleges felügyelet” alá helyezte azzal, hogy nem hagyhatja el Asinara sziget körzetét. A panaszos mozgási lehetőségét tovább szűkítette a helyi csendőrség vezetőjének rendelkezése, mely szerint a kényszerlakhely 800 méteres körzetében kellett maradnia. A helyi börtönkaplán minden vasárnap celebrált ugyan misét, azonban olyan helyiségekben, melyek kívül estek a kényszerlakhelyen élők számára elérhető zónán. A sziget kisebbik településén

⁴² *Silver and others v. United Kingdom*. ECHR, No. 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75; judgement of 25 March 1983

⁴³ *Guzzardi v. Italy*. ECHR, No. 7367/76, judgement of 6 November 1980

lévő kényszerlakhely kápolnájában karácsonykor és húsvétkor volt szertartás. A sziget nagyobb településén élő pap egyébként bármikor hajlandó lett volna a kápolnát kinyitni és ott szertartásokat végezni, ilyen felkérést azonban nem kapott. A Bíróság nem állapította meg a 9. Cikk sérelmét, mivel a panaszos nem kérelmezte sem a kényszerlakhelyen tartandó szertartásokat, sem annak engedélyezését, hogy a nagyobb település templomába járhasson. Észlelhető, hogy ebben az esetben a kérelmező vallásgyakorlásra irányuló tényleges aktivitásának hiánya zárta ki a sérelem bekövetkeztének megállapíthatóságát.

2.1.2. A jogesetek fent jelzett csoportosítását folytatva azok az ügyek következnek, ahol a vallásgyakorlás korlátozása megállapítható volt, és a korlátozás igazoltságának vizsgálata vált szükségessé. Ebben a körben a strasbourgi bíróság három feltételt⁴⁴ támaszt a 9. Cikk 2. bekezdésének szerkezetét követve. Az első feltétel a korlátozás „törvényben meghatározott” jellege (ezt a fogalmat a strasbourgi bíróság saját, a soron következő jogeset kapcsán ismertetett esetjoga alapján értelmezi); a második feltétel a 9. Cikk 2. bekezdésében megjelölt célok valamelyike; a harmadik pedig a beavatkozás szükségessége, ami a nyomós közérdeket és az intézkedés arányosságát jelenti. Megfigyelhető, hogy az újabb esetjog a korlátozás törvényben meghatározottságát a másik két elvárás elé helyezi: e feltétel hiányában a másik két feltételt érdemben már nem vizsgálja.

A Poltoratskiy v. Ukraine⁴⁵, és a lényegében azonos háttérű Kuznetsov v. Ukraine⁴⁶ ítélet tényállása szerint az ukrán Ivano-Frankivsk büntetés-végrehajtási intézet „halálsorán” fogva tartott és jogerősen kiszabott halálbüntetésük végrehajtására váró kérelmezőket nem látogathatta lelkész, valamint nem vehettek részt a hetenkénti, más fogvatartottak számára elérhető istentiszteleteken. A vallásgyakorlás ilyen korlátozását egy belső, a nyilvánosság számára nem hozzáférhető utasítás írta elő, melyet az ukrán Igazságügyi Minisztérium, a Legfőbb Ügyész és a Legfelsőbb Bíróság bocsátott ki. A Bíróság megállapította az Egyezmény 9. Cikkének sérelmét azzal az érveléssel, hogy a szabályozás érinti a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát, a korlátozást előíró utasítás azonban nem elégíti ki a 9. Cikk 2. bekezdésének értelmében vett törvényben meghatározottság követelményét. A Bíróság álláspontja szerint a korlátozás akkor tekinthető törvényben meghatározottnak, ha az a hazai jogon alapul, hozzáférhető az érintett személy számára, aki így előre láthatja az őt érintő következményeket, továbbá összeegyeztethető a törvényességgel. Mivel a nyilvánosságra nem hozott, a köz számára nem hozzáférhető utasítás a törvényben meghatározottság követelményét nem elégítette ki, a Bíróság ezt meghaladón nem is vizsgálta a konkrét ügyben megállapított korlá-

⁴⁴ Grád András: A strasbourgi emberi jogi bíraskodás kézikönyve. Strasbourg Bt., Budapest, 2005. 449.

⁴⁵ Poltoratskiy v. Ukraine. ECHR, No. 38812/97, judgement of 29 April 2003

⁴⁶ Kuznetsov v. Ukraine. ECHR, No.39042/97, judgement of 29 April 2003

tozás szükségességét, és azt sem, hogy a korlátozás a 9. Cikk 2. bekezdésében megjelölt legitim célok védelmét szolgálta-e.

Az *Igors Dmitrijevs v. Latvia*⁴⁷ ügy előzetes letartóztatásban lévő panasza arra kért engedélyt, hogy részt vehessen az őt fogva tartó rigai büntetés-végrehajtási intézet vallási szertartásain. Az illetékes bíró a kérelmet elutasította, mivel a büntetés-végrehajtási intézet nyilatkozata szerint nem tudták volna biztosítani a fogvatartott izolációját a szertartások során. Az adott időszakban a lett jog nem tartalmazott az előzetesen letartóztatottak vallásgyakorlásával kapcsolatos rendelkezést. A Bíróság megállapította az Egyezmény 9. Cikkének sérelmét azzal az érveléssel, hogy a panaszos kérelmének elutasítása érintette a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát, a korlátozás pedig nem elégítette ki a 9. Cikk 2. bekezdésének értelmében vett törvényben meghatározottság alaki követelményét.

2.2. Nemzeti megoldások

A különböző jogrendszerek eltérnek abból a szempontból, hogy az alkotmányban rögzített alapjogok korlátozhatóságát maga az alkotmány szabályozza-e, vagy alkotmánybírói értelmezés nyitja meg ezt a lehetőséget. Ugyancsak különbözőek a megoldások abban, hogy a fogva tartó hatóságok alacsony szintű, helyi szabályozása, vagy egyedi jogalkalmazói döntései révén beálló korlátozások felülvizsgálata bírói úton történik-e.

Az alábbiakban a hazai szabályozás ismertetését követően a német jog megoldását ismertetjük a fogvatartottak vallásgyakorlásának korlátozásával kapcsolatban mint a kontinentális jogi megközelítés példáját. Ezután az angolszász jogi hagyományt követő államok megoldását példázó USA joggyakorlatának egyes szemelvényei következnek.

2.2.1. A hazai jogi szabályozás

Amint az előzőekben láttuk: az Emberi Jogok Európai Egyezménye tételesen rögzíti a vallásszabadság korlátozásának elfogadható indokait és formáit. Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya lényegében azonos megoldást követ. Ettől eltérő Alkotmányunk szabályozása, melynek 60. §-a előbb deklarálja az alapjogot, majd felsorolja annak részjogosultságait, de nem taglalja, hogy e jogok korlátozására milyen feltételek mellett kerülhet sor.

Az Alkotmánybíróság a fogvatartottak alapjog-gyakorlásának korlátozhatóságát az 569/B/1999. AB határozatban az egyesülési jog⁴⁸, a 13/2001. AB határozatban pedig a sajtó útján történő nyilatkozattétel kapcsán vizsgálta. Ez utóbbi határozat szerint az alkotmányos alapjogok között egyeseket – pl. az élethez és az emberi méltósághoz való jogot – a fogvatartás nem érintheti. Más

⁴⁷ *Igors Dmitrijevs v. Latvia*. ECHR, No.61638/00, chamber judgement of 30 November 2006

⁴⁸ Ismerteti Halmai Gábor: Alkotmánybírói esetjog. INDOK, Budapest, 2004. 225-226.

alapjogok kizártak, így a személyi szabadság, a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga. Az alapjogok harmadik csoportja a büntetés-végrehajtás során tovább él, de módosul, köztük a véleménynyilvánítási szabadság. (Ez utóbbi körbe sorolható a vallásszabadság is.) Az Alkotmánybíróság ezekben az esetekben szükségességi és arányossági tesztet vizsgálja az alapjog-korlátozás törvényességét. Az alapjog korlátozását eszerint csak alapvető jog, szabadság vagy alkotmányos cél indokolhatja, feltéve, hogy az adott érdek másként nem védhető; továbbá az elérni kívánt célnak és az ennek következtében okozott alapjog-sérelem súlyának arányban kell állni egymással. A 13/2001. AB határozat kitér arra is, hogy a magánelzárás fenyítéssel együtt járó és a véleménynyilvánítás korlátozását jelentő joghátrányok alkotmányosságát a bírói kontroll, valamint a korlátozás rövid tartama indokolja.

Az ismertetett arányossági teszt alkalmazhatósága kézenfekvő, ha alapjog gyakorlását korlátozó jogszabály rendelkezésének alkotmányosságáról van szó. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a 6/1996. IM rendelet 96. § (2) bekezdésének a fogvatartottak vallásgyakorlását korlátozó rendelkezését, mely szerint a biztonsági elkülönítésben lévő, a magánelzárást töltő, a különleges biztonságú körleten, illetve zárkában, valamint a hosszú időre ítélték körletén elhelyezett elítélt kizárólag egyéni lelki gondozásban részesülhet, és nem élhet a vallásgyakorlás Alkotmányban is nevesített közösségi formáival. (Ez a korlátozás előzetesen letartóztatottak biztonsági elkülönítése, magánelzárása, valamint különleges biztonságú körleten, illetve zárkában történő elhelyezése esetén is érvényesül a 6/1996. IM rendelet 233. §-a értelmében). Az alábbi összehasonlítás – a jogintézmény alig egyéves múltjának rövidségére figyelemmel – nem tér ki a hosszú időre ítélték körletére helyezésre.

- A 6/1996. IM rendelet 46. §-ában szabályozott biztonsági elkülönítésére az intézet rendjét, biztonságát súlyosan sértő vagy veszélyeztető magatartás, csoportos ellenszegülés, a táplálkozás, az utasítás végrehajtása, a munkavégzés megtagadása, illetve ön- és közveszélyes magatartás esetén van lehetőség. Az intézkedés az elrendelésre okot adó körülmény megszűnéséig, de legfeljebb tíz napig tarthat, ezt egy alkalommal legfeljebb tíz nappal a parancsnok meghosszabbíthatja. Aligha lehet kérdéses, hogy a vallásszabadságnak a biztonsági elkülönítéséből eredő korlátozását kellően indokolja a büntetés-végrehajtás rendjéhez fűződő közérdek, a korlátozás pedig időtartamára tekintettel sem aránytalan.
- Magánelzárás kiszabására a fogvatartottak fegyelmi vétsége esetén kerülhet sor úgy, hogy a fogvatartott a büntetés-végrehajtási intézet határozata ellen – első fokon halasztó hatályú – fellebbezéssel fordulhat a büntetés-végrehajtási bíróhoz. A magánelzárás tartamának felső határa a fogvatartás jellegétől függ, de legfeljebb 30 nap lehet. A joghátrány tartalma egyrészt bizonyos kényelmi eszközök megvonása (pl. a fogvatartott nem nézhet televíziót), másrészt pedig a látogatás szüneteltetése, illetve a többi fogvatartottól való elkülönítés. A vallásgyakorlás közös-

ségi formáinak korlátozása ez utóbbi büntetési eszközhez kapcsolódik. Figyelmet érdemel azonban, hogy a magánelzárás nem minden közösségi tevékenységből zárja ki az érintett fogvatartottat, pl. a magánelzárással fenytett fiatakorút az iskolai óráktól nem lehet eltítani (6/1996. IM rendelet 215. §). Korántsem biztos, hogy tudatos jogalkotói megfontolás áll az oktatáshoz való jognak a vallásgyakorlással szembeni előnyben részesítése mögött, mint ahogy az sem, hogy célszerű a fogvatartottakat a nyilvánvalóan nevelő hatású vallásgyakorlás lehetőségeinek szűkítésével szankcionálni. Elképzelhető, hogy a szabályzás jogalkotói, netán alkotmánybíróági újragondolása más eredményt hozna.

- A magas biztonságú fogvatartási rendszerek közül a különleges biztonságú körleten történő elhelyezésre olyan fogvatartottak esetén kerül sor, akiknél a fogvatartás biztonságának kockázata különlegesen nagy. Ez az elhelyezés a fogvatartott lényegében teljes elkülönítését jelenti (kivételesen fordul elő, hogy két, ugyanilyen rezsimben elhelyezett fogvatartott számára megszervezhető a közös séta). Az elhelyezés tartama határozatlan, felső határa maga a letöltendő büntetés; a gyakorlatban hónapokat, éveket töltenek fogvatartottak ebben a rezsimben anélkül, hogy közben tudnának a befejezés várható idejéről. A fogvatartottak elhelyezéséről és elhelyezésének fenntartásáról szóló döntést a büntetés-végrehajtás igazgatási úton hozza meg, annak bírói felülvizsgálatára nincs lehetőség. E döntések esetleges bv. törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi felülvizsgálata is legfeljebb a felülvizsgálati határidők betartására terjed ki. A döntéseknek tehát érdemi külső kontrollja nincs. A büntetés-végrehajtás szakmai igényességét és önkorlátozását jelzi, hogy noha a büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfoltsága általános, a különleges biztonságú körletek férőhelyeit mégsem töltik fel teljes mértékben. Sajnálatos, de kétségbevonhatatlan tény, hogy mai viszonyaink között a büntetés-végrehajtásnak gyakran szembe kell néznie a veszélyes fogvatartottak őrzésének feladatával, akiknél az elkülönítés nem mellőzhető. Nyilvánvaló, hogy ezeknél a fogvatartottaknál a közösségi vallásgyakorlás is vállalhatatlan kockázatot hordoz. A szociális izoláció azonban – az alkalmazás határozatlan tartamára is figyelemmel – növeli az embertelen bánásmód kockázatát. Nehezen magyarázható, hogy a legfeljebb 30 napos magánelzárás kiszabása esetén is elérhető bírói felülvizsgálat lehetőségét miért nem tartja indokoltnak a jogalkotó az akár több évig is tartó különleges biztonságú körleten történő elhelyezés esetén.

Mínthogy a hazai büntetés-végrehajtási jog rendszerében a fogva tartó hatóságok döntéseinek bírói felülvizsgálata csak nagyon szűk körben lehetséges, a fogvatartottak vallásgyakorlását korlátozó intézkedések törvényessége az igazgatási jogorvoslat mellett a büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi eljárásban vizsgálható. Egy büntetés-végrehajtási inté-

zet ügyészi törvényességi felügyeleti ellenőrzése⁴⁹ során merült fel a legmagasabb biztonsági csoportba sorolt fogvatartottak közösségi vallásgyakorlásának korlátozhatósága. A büntetés-végrehajtási intézet házirendjének egyik melléklete a biztonsági elkülönítésben lévő és a magánelzárást töltő fogvatartottak mellett a IV. biztonsági csoportba sorolt fogvatartottakra vonatkozóan is úgy rendelkezett, hogy csak egyéni lelki gondozásban részesülhetnek, míg a házirend egy másik rendelkezése – az előbbi szabállyal némiképp ellentmondásosan – a IV. biztonsági csoportba sorolt fogvatartottak számára havi egy istentiszteleten tette lehetővé a részvételt. A házirend hivatkozott rendelkezései az 1979. évi 11. tvr. 2. § (1) bekezdésébe ütköztek – mely szerint az elítélttel szemben csak az ítéletben és a törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazhatók –, így az ellenőrzést követően ügyészi intézkedésre került sor.

A fogva tartó hatóságok döntéseinek vitatása polgári jogi úton, kártérítési alapon is lehetséges. Mivel a vallásgyakorlás korlátozása miatti kártérítés nem tűnik gyakorlatinak, jelen tanulmány körében e kérdéskör vizsgálatát mellőzzük. A hazai rendszer jogvédelmi biztosítékai körében azonban időszerű lenne a büntetés-végrehajtási intézetek ellen indított kártérítési perekben kialakult bírói gyakorlat szakirodalmi feldolgozása, különös tekintettel a bírói jogértelmezés és a büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi intézkedések során kialakult jogértelmezés összehasonlítására.

2.2.2. Kontinentális modell – Németország

A hazai jogi hagyományokkal rokon német alkotmányjogban a vallásszabadság alkotmányban⁵⁰ nevesített korlátai ugyancsak hiányoznak. Az alapjogok korlátozhatóságának feltételeit úgy a hazai, mint a német alkotmányjog az alkotmánybírói gyakorlatban munkálta ki, a jogalkotás pedig e feltételek figyelembe vételével alkotja meg az adott jogágakra nézve az alacsonyabb szintű tételes jogi szabályozást. Az egyedi jogalkalmazói döntésekkel szemben adott a bírói felülvizsgálat lehetősége, ami a fogvatartással kapcsolatos ügyekben szakbíróság – a tartományi bíróságok büntetés-végrehajtási tanácsai (Strafvollstreckungskammer) – révén történik.

A jogfilozófiai hagyományaira méltán büszke német alkotmányjogi irodalom az immanens alapjogi korlátok problémáját az alkotmány egységéből megközelítve, az érdekek mérlegelésével – „gyakorlati konkordancia”⁵¹ – írja le, és kezeli. Ez az értelmezés abból indul ki, hogy az alaptörvény normái nem vizsgálhatók elszigetelten, hanem az ütköző alapjogok között az értékeket leginkább megóvó, az optimális összhatást biztosító egyensúlyt kell megtalálni.

⁴⁹ Győr-Moson-Sopron Megyei Főügyészség, Bv. 2629/2006.

⁵⁰ Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland, Artikel 4 (1) Die Freiheit des Glaubens, des Gewissens und die Freiheit des religiösen und weltanschaulichen Bekenntnisses sind unverletzlich. (2) Die ungestörte Religionsausübung wird gewährleistet.

⁵¹ Fischer, Kristian – Groß, Thomas: Die Schrankendogmatik der Religionsfreiheit. Die Öffentliche Verwaltung, 2003. 11. 933.

A német jogrendben a fogvatartottak bánásmóddal kapcsolatos, így a vallásgyakorlást érintő panaszokkal bírósághoz fordulhatnak. Az alkotmánybíróság értelmezési módszere ezért a napi ügyekben is alkalmazást nyer. Az alább ismertetett két ügy olyan tényállásokon alapul, ahol az alkotmányban biztosított vallásszabadságot a fogva tartó hatóság alacsonyabb szintű jogszabályon alapuló, mérlegelési jogkörében hozott egyedi jogalkalmazói döntései korlátozták. A német jogban ilyen felhatalmazó jogszabály az első ismertetett jogesetnél a német büntetés-végrehajtási törvény⁵² 19. § (2) bekezdése, mely szerint a zárkák ellenőrzését akadályozó tárgyak tartása korlátozható, a második jogesetnél pedig az 53. § (3) bekezdése, mely szerint a fogvatartott csak „megfelelő mértékben” birtokolhat kegytárgyakat.

A berlini főtörvényszék egy 2005. évi ügyében⁵³ a szabadságvesztést töltő elítélt a vallásgyakorlás körében annak engedélyezését kérte, hogy zárkájában karácsonyfát állíthasson. A büntetés-végrehajtási intézet az engedély megadását azzal tagadta meg, hogy a karácsonyfa elhelyezése akadályozná a zárka áttekintését, ellenőrzését. Az elsőfokú bíróság a döntés elleni keresetnek helyt adva engedélyt adott a karácsonyfa felállítására, jellemző német precizitással meghatározva a fa magasságát a díszcsúcs nélkül, továbbá a fa tárolásának tartamát vízkeresztig bezárólag. Ezt követően azonban a főtörvényszék az elsőfokú döntést a büntetés-végrehajtási intézet vezetőjének fellebbezésére megváltoztatta, kimondva, hogy az 50 cm-es karácsonyfák tömeges megjelenése az 1600 elítéltet fogva tartó intézetre vállalhatatlan ellenőrzési terhet róna, valamint komoly tűzveszéllyel járna. A másodfokú bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a karácsonyfa nem lényegi kelléke a vallásgyakorlásnak, és amennyiben a kérdést mégis a vallásszabadság körében kellene eldönteni, úgy a fogvatartottak biztonságos elhelyezéséhez fűződő érdek kellően indokol ilyen irányú korlátozást is.

A berlini főtörvényszék egy 2006. évi ügyében⁵⁴ a szabadságvesztését töltő buddhista elítélt azért fordult a bírósághoz, mert a büntetés-végrehajtási intézet megtagadta, hogy részére füstölőrudakat biztosítson imájához. Az elsőfokú elutasító döntést helybenhagyó másodfokú bíróság álláspontja szerint a füstölőrúd nem elengedhetetlen kelléke a buddhista vallásgyakorlásnak, ugyanis a meditációhoz szükséges elmélyedés ilyen eszköz nélkül is megteremthető. A bíróság ezen túlmenően értékelte a vallásszabadság gyakorlása és a büntetés-végrehajtás alapvető céljának eléréséhez szükséges biztonsági rendszabályok érvényesülése közti érdekütközést, megállapítva, hogy a drog- és alkoholfogyasztás kiküszöbölését célzó ellenőrzést a füstlőrúd használatának

⁵² Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG)

⁵³ Kammergericht Berlin, Beschluss vom 120. Januar 2005, Aktenzeichen: 5 Ws 654/04 Vollz. (<http://www.berlin.de/sen/justiz/gerichte/kg/presse/archiv/20051219.26104.html>)

⁵⁴ Kammergericht Berlin, Beschluss vom 10.11.2006, Aktenzeichen: 5 Ws 597/06 Vollz. (<http://www.berlin.de/sen/justiz/gerichte/kg/presse/archiv/20061222.1310.70339.html>)

engedélyezése nehezítené, ami a büntetés-végrehajtási intézeten belüli kábító-szer-kereskedés miatt már szankcionált elítélttel szemben nem vállalható biztonsági kockázathoz vezetne.

Az alapjogok korlátozásával járó egyedi jogalkalmazói döntések bírói felülvizsgálata hatékony alapjogvédelmi eszköz azáltal is, hogy a kialakuló bírói gyakorlat az azt követő jogalkalmazó döntések korlátait is kijelöli.

2.2.3. Angolszász modell – USA

Az utóbbi két évtized folyamán a fogvatartottak jogi védelme általában, és azon belül vallásgyakorlásuk jogi védelme több súlyponteltolódáson ment át. Úgy tűnik, mintha ezek a szemléletváltások némi fáziseltolódással megfeleltethetők lennének az egyes elnökök hivatali idejének: a kevésbé támogató republikánus periódusok után a demokrata párti elnökök alatt a jogvédelemnek kedvezőbb irányzatok jelennek meg.

Az USA alkotmánya is tartalmazza a vallásgyakorlás korlátozásának tilalmát⁵⁵. Az alkotmány rendelkezése a fogvatartottak vallásgyakorlásának korlátozásával kapcsolatban az 1990-es évekig – az angolszász jogrendszere jellemzően – a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlatában hatályosult úgy, hogy az itt kialakult jogértelmezést és jogtechnikai megoldásokat vették át a fellebbezési és a kerületi bíróságok. Az 1990-es évek közepétől szövetségi törvényekkel is szabályozzák a jogterületet. A jogértelmezés sajátossága, hogy a kontinentális megközelítéshez képest kevésbé filozofikus, és inkább ad teret a gyakorlati megvalósíthatóságnak, akár költségvetési-munkaszervezési szempontok messzemenő figyelembe vételével is.

Az 1987-es *Turner v. Safley*⁵⁶ ügy fogvatartott felperesei azért kértek bírói tiltást és kártérítést, mert az őket fogva tartó missouri büntetés-végrehajtási intézet korlátozta a különböző börtönökben elhelyezett fogvatartottak levelezését, valamint nem tette lehetővé számukra a házasságkötést. A bíróság az ügy érdemében a fogva tartó hatóságnak adott igazat a levelezéssel kapcsolatban, és a fogvatartottaknak a házasságkötéssel kapcsolatban. Az ügy igazi súlyát azonban az ítéletben kimunkált jogalkalmazási elvek adták. A bíróság első lényeges megállapítása az volt, hogy fogvatartottak esetében a szabadságtól megfosztásra és a magasabb biztonsági igényekre figyelemmel elfogadta a börtönszabályok alkotmányossági követelményének alacsonyabb nivóját. Az ítélet ezzel kapcsolatban részletesen méltatta a büntetés-végrehajtási intézetekre háruló terheket, a szervezés és végrehajtás nehézségeit. A bíróság a korlátozás alkotmányosságának elbírálásához egy bonyolult, négy szempon-

⁵⁵ U. S. Constitution First Amendment „Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof...”
(<http://caselaw.lp.findlaw.com/data/constitution/amendment01/>)

⁵⁶ U. S. Supreme Court *Turner v. Safley* 482 U. S. 78 (1987) Decided June 1, 1987
(<http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/turnervsafley.html>)

tos tesztet dolgozott ki. Eszerint figyelembe kell venni, hogy az érintett korlátozó szabály törvényes célt szolgál-e; a korlátozással érintett fogvatartottak számára marad-e alternatív eszköz a joggyakorlásra; az intézkedés milyen hatásokkal jár a felügyelet tagjaira, más fogvatartottakra és a börtön költségvetési helyzetére; és végül: csakugyan nem áll-e a fogva tartó hatóság rendelkezésére a fogvatartottak joggyakorlását biztosító más eszköz.

Az ugyancsak 1987-es *O'Lone v. Estate of Shabazz*⁵⁷ ítélet a *Turner v. Safley* ítélet gondolatmenetét követte azzal, hogy az ott megfogalmazott szempontokat kiegészítette a „jogos büntetés-végrehajtási érdek” fogalmával. A New Jersey egyik börtönében raboskodó muszlim fogvatartottak azt sérelmezték, hogy nem vehetnek részt a péntek délutánonkénti Jumu'ah szertartáson, mivel napközben a börtönépületen kívül dolgoztak, ahonnan a munka végeztéig nem térhettek vissza az épületbe. A bíróság elemezte, hogy a korlátozó szabályozás milyen célokat szolgál, vannak-e elérhető alternatívái, továbbá esetleges mellőzése milyen terheket róna a felügyeletre, és hogyan hatna ki a fogvatartottak közötti nemkívánatos csoportképződésre. A bíróság azt is figyelembe vette, hogy az épületen kívüli munkavégzés elsődleges célja a kritikus fokú túlszűfoltyságból eredő feszültség csökkentése, s mint ilyen, a szabályozás éppen a fogvatartottak érdekét szolgálja. Az ítélet végkövetkeztetése a vallásgyakorlást korlátozó szabályok hatályban tartása lett.

A Legfelsőbb Bíróság ítéletei nyomán kialakult joggyakorlat kritizálói⁵⁸ szerint a börtönhatóságok adminisztratív terheinek és biztonsági szempontjainak túlzott figyelembe vétele oda vezetett, hogy a fogvatartottak vallásszabadságának korlátozása érdemi indokolás nélkül is lehetségessé vált, és számos fogvatartottól a vallásgyakorlás legalapvetőbb formáit is megtagadták. A *Kane v. Muir*⁵⁹ ügyben Massachusetts állam Legfelsőbb Bírósága elutasította annak a fogvatartott felperesnek a panaszát, akitől a felügyelet elvette rózsafüzérét (a felügyelet álláspontja szerint a börtönlelkésztől kapott rózsafüzér a fogvatartás biztonságát veszélyeztette, mivel színösszeállításával egy nemkívánatos börtönbeli csoporthoz tartozásra utalt). A *Rich v. Woodford*⁶⁰ ügyben a bíróság engedélyezte egy elítélt kivégzését anélkül, hogy lehetővé tette volna számára az utolsó kenet indián megfelelőjének igénybe vételét. A *Young v. Lane*⁶¹ ügyben a fellebbezési bíróság (eltérően az elsőfokú bíróság álláspontjától) egyetér-

⁵⁷ U.S. Supreme Court *O'Lone v. Estate of Shabazz*. 482 U.S. 342 (1987) Decided June 9, 1987 (<http://supreme.justia.com/us/482/342/>)

⁵⁸ Gower, Kelly: Religious Practice in Prison & The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA): Strict Scrutiny Properly Restored. 6 Rutgers J. Law & Relig. 7 (2004) (http://org.law.rutgers.edu/publications/law-religion/articles/RJLR_6_1_7.pdf)

⁵⁹ MA Supreme Judicial Court, *Kane v. Muir*. SJC-08119 March 22, 2000.

⁶⁰ Ismerteti: Gower, Kelly: Religious Practice in Prison & The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA): Strict Scrutiny Properly Restored, 6 Rutgers J. Law & Relig. 7 (2004) (http://org.law.rutgers.edu/publications/law-religion/articles/RJLR_6_1_7.pdf)

⁶¹ *Young v. Lane*. 922 F.2d 370 (7th Cir. 1991)

tett Illinois állam egyik börtönének rendelkezésével, ami – a vallásgyakorlás más korlátozásai mellett – az egyenruha-viseléshez fűződő biztonsági érdekre hivatkozva megtiltotta a zsidó fogvatartottaknak, hogy zárkájukon kívül is viseljék sajátos fejfedőjüket.

A fogvatartottak jogvédelmének színvonalát korlátozó jogalkotás törekvései az 1995-ös börtönügyi pereskedést reformáló törvényben (Prison Litigation Reform Act of 1995⁶²) csúcsosodtak ki. A jogszabály célja a fogvatartottak által a fogvatartási körülmények miatt indított bírósági keresetek számának visszaszorítása volt, amit változatos eszközökkel törekedett elérni: korlátozta pártfogó ügyvéd kirendelését; lehetővé tette, hogy a bíróságok az eleve rosszhiszeműnek, vagy komolytalannak tűnő kereseteket elutasítsák; előírta, hogy a fogvatartott felpereseket bírósági meghallgatásra nem szabad elszállítani a börtönből, hanem telekommunikációs eszközökkel kell őket meghallgatni. A több szempontból célszerű pergazdaságossági reform egyik sokat vitatott eleme, hogy a súlyosabb bűncselekmények miatt elítélt vagy letartóztatott fogvatartottak csak fizikai sérülésük esetén perelhették a fogva tartó hatóságot vagy annak munkatársait. Noha a fogvatartottak és a felügyelet tagjai közötti szexuális kapcsolat valamennyi szövetségi államban bűncselekmény, a szexuális visszaélést elszennvedő fogvatartottak kártérítési igényérvényesítése elé komoly akadályt gördített ez a szabályozás⁶³.

Az 1990-es évek közepétől a tendencia megfordult. A Kongresszus 1993-ban fogadta el a vallásszabadságot korlátozó intézkedésekkel szembeni szigorúbb követelményt támasztó törvényt (Religious Freedom Restoration Act – RFRA⁶⁴), amit azonban a Legfelsőbb Bíróság 1997-ben a szövetségi jogalkotási alap hiánya miatt alkotmányellenesnek ítélt. Újabb, hasonló tárgyú szabályozásra 2000-ben került sor a vallásos célú területhasználatról és institucionalizált személyekről szóló törvény elfogadásával (Religious Land Use and Institutionalized Persons Act – RLUIPA⁶⁵). A szövetségi törvény több eszközzel is a fogvatartottak jogvédelmi szintjének emelését célozza. Az egyik újítás a vallásgyakorlás fogalmának kiterjesztő értelmezése volt: a törvény hatálya alá tartozik minden vallásos hithez kapcsolódó tevékenység, függetlenül attól, hogy azok végzése a vallási előírások értelmében kötelező-e, illetve központi-e a hit szempontjából⁶⁶. A törvény a korlátozás jogszerűségével kapcsolatban lényegében a magyar Alkotmánybíróság által is alkalmazott szükségességi és arányossági teszt alkalmazását írja elő⁶⁷. Eljárásjogi vonatkozásban pedig – az

⁶² Prison Litigation Reform Act of 1995 (<http://ojdp.ncjrs.org/PUBS/walls/appen-b.html>)

⁶³ Golden, Deborah M.: The Prison Litigation Reform Act—A Proposal For Closing the Loophole For Rapists. The Journal of the ACS Issue Groups, June 2006. 95.

⁶⁴ Religious Freedom Restoration Act – RFRA. 42 U.S.C. § 2000bb

⁶⁵ Religious Land Use and Institutionalized Persons Act – RLUIPA. 42 U.S.C. § 2000cc-1 (<http://www.becketfund.org/index.php/article/398.html>)

⁶⁶ RLUIPA Sec. 8. (7) A

⁶⁷ RLUIPA Sec. 4. (a)

angolszász jogrendre jellemzően – részletesen rögzíti a bizonyítási teher telepítését⁶⁸; amennyiben a felperes fogvatartott kellően valószínűsíti vallásgyakorlásának korlátozását, a cáfolat a korlátozás alkalmazójára hárul. A fogvatartottak perindítását korlátozó fentebb vázolt szabályozás ismeretében értékelhető az az előrelépés, hogy a vallásgyakorlás korlátozását sérelmező fogvatartottak kereseteiket akadálytalanul érvényesíthetik.

A bírói gyakorlat újabb fejleményei azt jelzik, hogy a törvényi szabályozás elveit elfogadták. A 2001-es *Kikumura v. Hurley*⁶⁹ ügy jellegzetes példája az olyan sikeres kereseteknek, melyeket a korábbi megközelítés alapján elutasítottak volna. Az ügy felperese Colorado állam egyik börtönében töltötte szabadságvesztését, ahol kapcsolatba kívánt lépni egy metodista lelkésszel. A börtön vezetése ezt arra hivatkozással tagadta meg, hogy a felperes a nyilvántartás szerint a buddhisták részére biztosított élelmezést fogyasztotta, tehát a lelkész nem vallásának képviselője volt. Az igazgatási fellebbezési fórumon elutasított felperes kártérítésre, illetve bírói kötelezésre irányuló keresetet terjesztett elő a bíróságon. Az elsőfokú bíróság helybenhagyó döntésétől eltérően a fellebbezési bíróság elfogadta a felperesnek azt az érvelését, hogy miután személyes hitét a buddhista és a keresztény vallás elemeiből állította össze, esetében a metodista lelkész látogatása vallásgyakorlásnak tekintendő. Észlelhető, hogy a fellebbezési bíróság a vallásgyakorlás kiterjesztett értelmezését már az új szabályozásból merítette.

2.3. Teológiai megközelítés

A vallásgyakorlással szembeni indokolt korlátozások az egyházak álláspontjával sem feltétlenül összeegyeztethetetlenek.

A katolikus egyház álláspontja szerint mivel a vallásszabadság jogát az emberi társadalomban gyakorolják, ezért a szabadság gyakorlásánál meg kell tartani a személyes és a társadalmi felelősség erkölcsi elvét. „A polgári társadalomnak joga van megvédenie magát a vallásszabadság ürügyén elkövethető visszaélésekkel szemben, e védelem biztosítása főként az államra tartozik. Ennek azonban nem önkényesen vagy valamely félnek nyújtott igazságtalan kedvezményekkel, hanem az objektív erkölcsi rendnek megfelelő jogi normák szerint kell történnie; ezt követeli a minden polgárnak kijáró hatáson jogvédelem, a jogok békés egyeztetése, a közérkölc megőrzésének kötelessége, s annak a tisztességes közbékének fönntartása, mely nem más, mint rendezett együttélés valódi igazságosságban. Mindez alapvető része a közjónak, s hozzátartozik a közrend fogalmához is. Egyébként azonban érvényesülnie kell a társadalomban a csorbítatlan szabadság gyakorlatának, mely abban áll, hogy az ember-

⁶⁸ RLUIPA Sec .4. (b)

⁶⁹ *Kikumura v. Hurley* United States Court of appeals tenth circuit. No. 99-1284 (<http://ca10.washburnlaw.edu/cases/2001/03/99-1284.htm>)

nek a szabadság maximumát biztosítják, és szabadságát csak szükség esetén és csak a szükséges mértékben korlátozzák.”⁷⁰

Az evangélikus egyház tanítása a világi hatalomról és a felsőbbbségről az Evangéliumból, a Rómaiakhoz írt levélből⁷¹ indul ki, mely szerint „Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelkezésének szegül ellen. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet. A felsőbbbség nem arra való, hogy a jótettől ijesszen el, hanem a rossztól.” Az evangélikus teológia a „kettős birodalom tan”⁷² alapján azt tanítja, hogy Isten a törvények külső rendjével is, az ezeket védelmező világi felsőbbbségekkel, „a kard hatalmával” és a törvényszegők megbüntetésével őrzi láthatatlanul a földi világ életét. Ezért a világi felsőbbbségek bünt megbüntető hatalmukkal akkor is Isten szolgálói, ha nem tudnak erről, avagy „Isten álarcai” (larvae Dei), akiknek szolgálatán keresztül Isten világi kormányzása megy végbe. A törvény külső rendje „Isten idegen munkája” a világban (opus alienum Dei).

3. „Szolgáltatói” feladatok

Alkotmányjogi értelemben a vallásszabadság fogalma nemcsak az állam tartózkodását jelenti a vallásgyakorlás akadályozásától, hanem igényt is az állami védelemre a vallásgyakorlás korlátozásával szemben⁷³. A fogva tartó hatóság a fogvatartottak vallásgyakorlása kapcsán feladatát akkor teljesíti, ha nemcsak túrja az egyházak jelenlétét, hanem elő is segíti a lelkészek munkáját.

A fogvatartottak vallásgyakorlását előmozdító intézkedéseket nemzetközi kötelezettségvállalások is előírják. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (2006) 2. számú ajánlása az európai börtönszabályokról⁷⁴ – némi szórendi változtatással ismételve meg a korábbi, R. (87) 3. számú ajánlás 46-47. pontját – részletes szabályokat fogalmaz meg, melyek a fogva tartó hatóságok feladatait körvonalazzák. Az ajánlás 29. pontja az egyéni és csoportos vallásgyakorlás, a lelkésszel való kapcsolattartás, valamint a vallási kiadványok birtoklásának lehetőségeit írja elő, míg a 22.1. pont a vallási előírásoknak megfelelő étkeztetést említi, továbbá rögzíti a vallásgyakorlásra kényszerítés tilalmát.

A fogvatartottak vallásgyakorlást érintő, a fogva tartó hatóság által biztosítandó igények széles skálán jelennek meg. Ezek az igények intézményszerve-

⁷⁰ A II. Vatikáni Zsinat *Dignitatis humanae* kezdetű deklarációja a vallásszabadságról. (<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=13>)

⁷¹ Róm 13.

⁷² Diem, Harald: *Luthers Lehre von den Zwei Reichen* (1938). In: Gerhard Sauter (Hrsg.): *Zur Zwei-Reiche-Lehre Luthers. Theologische Bücherei* 49, München, 1973.

⁷³ Pauly, Walter – Pagel, Cornelia: *Die Gewährleistung ungestörter Religionsausübung. Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, 2002. 4. 442.

⁷⁴ Új európai börtönszabályok és magyarázatuk. Összeállította: Vókó György. *Ügyészek Országos Egyesülete*, Budapest, 2007.

zési szempontból csoportosítva⁷⁵ a következők: a fogvatartottak mint egyének igénylik a lehetőséget az imára, a vallásos szövegek olvasására, a vallásnak megfelelő ruházatviselésre és tisztálkodásra; a vallásgyakorlás közösségi formája, hogy a fogvatartottak összegyűljenek szertartásokra; a külvilág felé forduló igény a lelkészek látogatásának fogadása egyéni lelki gondozás, vagy csoportos szertartások során. Hangsúlyozottan fontos, hogy a vallási csoportokhoz nem tartozó fogvatartottak megőrizhessék kívülállásukat; továbbá, hogy a vallási kötődés ne jelenthessen ürügyet privilégiumokra, vagy az általánosnál jobb körülményekre.

A hazai tapasztalatok szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben működtetett Börtönlelkészi Szolgálat sikeresen oldja meg a rábízott feladatokat. A büntetés-végrehajtás személyi állománya jellemzően elfogadja, támogatja a lelkészek munkáját. Nem kétséges, hogy a közalkalmazotti státuszt élvező lelkészekre épülő szolgálat kritizálható azon az alapon, hogy az állam és az érintett egyházak között „az összefonódás finom szövődékét teremti meg”⁷⁶, ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy ez az ár csekély az elért eredményekhez képest. A börtönpasztoráció eredményei tiszteletet érdemelnek: a fogvatartottak feszültségének oldása, az indulatok mérséklése, a családi kapcsolatok erősítése, a börtönártalmak csökkentése, a pozitív szerepminta egyértelműen a büntetés nevelő céljait szolgálja. Nem elhanyagolható a közvéleményre gyakorolt, a szabadulók elítéltek elfogadását segítő hatás sem.

Észlelhető azonban, hogy a kétségbevonhatatlan eredmények mellett vannak hiányosságai is a fogvatartottak vallásszabadságát garantáló intézményrendszernek. Míg a történelmi egyházak a büntetés-végrehajtási intézetekben nyilvánvalóan rátaláltak szerepükre, illetve a fogva tartó hatóságok partnerként rátaláltak a történelmi egyházakra, más fogvatartási formák és más vallások esetén mintha légüres tér alakult volna ki. Időszerű lenne átgondolni a rendőrség által foganatosított közepes időtartamú fogvatartások – előzetes le tartóztatás végrehajtása a rendőrségi fogdán, idegenrendészeti fogvatartás – során adódó feladatokat is. Elsősorban az idegenrendészeti fogvatartás kapcsán felmerülő vallási igények kérdése tűnik sürgetőnek. Az idegenrendészeti fogvatartás hathónapos felső időtartama önmagában sem rövid, a hosszabb fogvatartást lehetővé tevő uniós szabályozás témája pedig folyamatosan napirenden van. A családi, kulturális és nyelvi közegükből kiszakadt, rácsok mögé kényszerült vándorok élethelyzetében komoly értéket képviselhetne a vallási támogatás. Ennek biztosítása azonban egészen különleges, sokszínű vallástu-

⁷⁵ Coyle, Andrew: *A Human Rights Approach to Prison Management*. International Centre of Prison Studies 2002. 48.

⁷⁶ Schweitzer Gábor véleménye. *Fundamentum kerekasztal-beszélgetés: Egyházi autonómia*. Fundamentum, 2004. 2. 65.

dományi felkészültséget és kiterjedt nyelvi ismereteket igényelne. Feltehetően a muszlim vallás lehetne a lelki gondozói tevékenység kiindulópontja. Az idegenrendészeti fogvatartást foganatosító őrzött szállások működtetése során a vallási feszültségek megelőzése is leginkább a vallási igények megfelelő mértékben tartásával lenne biztosítható.

Az egyházak által a büntetés-végrehajtási intézetekben és a fogvatartottak családi körében végzett lelki gondozói, valamint az azzal összefonódó szociális munka kapcsán ismételten felmerül az a gondolat, hogy a feltételes szabadságra bocsáthatóság bírói mérlegelése során a lelkész javaslata, véleménye is jelenjen meg a bíróság előtt. Ez nyilvánvalóan nem okozhat érdekütközést, és bizonyára nem lenne célszerű, ha a lelkész csak áttételesen is, de ítélkező pozícióba kerülne. Másrészt tagadhatatlan, hogy a karizmatikus kisegyházak látványos hittérítő igyekezete a sikeresen megszólított elítéltek szabadulását követően sem veszti el megtartó hatását, és nyilvánvalóan minden érintettre nézve előnyösebb, ha az elítélt büntetésének a feltételes szabadságra eső részét nem a túlszűfolt büntetés-végrehajtási intézetben, hanem a gyülekezet ennél olykor lényegesen szigorúbb felügyelete alatt tölti.

A fogva tartó hatóságokkal, tágabb értelemben az állammal szembeni követelményeken túl megfogalmazódnak az egyházakkal szembeni elvárások is. A fogvatartottak vallásgyakorlásával összefüggő, kifejezetten teológiai indíttasú igény a szükségszerűen ökumenikus lelkészi tevékenység teológiai alapjainak kimunkálása. A börtönlelkészi praxisban, ahol az „egy akol, egy pásztor” a valós állapot minden átvitt értelem nélküli leírását jelenti, el kellene jutni a tanítások közös gyökeréig, illetve a liturgikus közös nevezőig. Csendben jegezzük meg: ez a teológiai törekvés a börtönkapukon kívül is időszerű lenne.

Az érdemek elismeréséből adódik a következtetés: az állami érdeket segítő tevékenység támogatása állami cselekvést igényel⁷⁷. A felvetés gyakorlati súlyát növeli, hogy ez az állami cselekvés kivételesen nem is feltétlenül forintban mérhető, költségvetési jellegű, sokkal inkább jelenti a fogva tartó intézményekben szolgálatot teljesítő lelkészek szakmai és technikai támogatását, tevékenységük eredményeinek őszinte visszajelzését.

⁷⁷ Nagy Ferenc: *Ora et labora. Börtönügyi Szemle*, 1999. 2. 10.

Hivatkozott szakirodalom

- Aleku Mónika – Csordás Sándor – Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 65-78.
- Böse, Georg – Schiffer, Jochen: Möglichkeiten interkultureller Weiterbildung im Strafvollzug. (<http://www.hf.uni-koeln.de/30652>)
- Coyle, Andrew: A Human Rights Approach to Prison Management. International Centre of Prison Studies 2002. 48.
- Diem, Harald: Luthers Lehre von den Zwei Reichen (1938). In: Gerhard Sauter (Hrsg.): Zur Zwei-Reiche-Lehre Luthers. Theologische Bücherei 49, München, 1973.
- Fischer, Kristian – Groß, Thomas: Die Schrankendogmatik der Religionsfreiheit. Die Öffentliche Verwaltung, 2003. 11.
- Fliegauf Gergely: Totális intézmény kritika: Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során? (http://docs.google.com/View?docid=dhnhp72z_1gqdsbtcj)
- Gáspár Csaba László: A vallásszabadságról. Fundamentum, 1999. 2.
- Golden, Deborah M.: The Prison Litigation Reform Act—A Proposal For Closing the Loophole For Rapists. The Journal of the ACS Issue Groups, June 2006.
- Gower, Kelly: Religious Practice in Prison & The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA): Strict Scrutiny Properly Restored. 6 Rutgers J. Law & Relig. 7 (2004) (http://org.law.rutgers.edu/publications/law-religion/articles/RJLR_6_1_7.pdf)
- Grád András: A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve. Strasbourg Bt., Budapest, 2005.
- Hajdú Miklós: A börtönpasztoráció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. Börtönügyi Szemle, 2006. 1.
- Halmai Gábor: Alkotmánybíróági esetjog. INDOK, Budapest, 2004.
- Nagy Ferenc: Ora et labora. Börtönügyi Szemle 1999. 2.
- Pauly, Walter – Pagel, Cornelia: Die Gewährleistung ungestörter Religionsausübung. Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht, 2002. 4.
- Roszik Gábor: Lelki szolgálat. A Magyar Testvéri Börtöntársaság céljai. Börtönügyi Szemle 1995. 2.

Ruzsonyi Péter: Vallásszabadság. Konferencia Popowóban. Börtönügyi Szemle, 1993. 4.

Schweitzer Gábor véleménye. Fundamentum kerekasztal-beszélgetés: Egyházi autonómia. Fundamentum, 2004. 2.

Új európai börtönszabályok és magyarázatuk. Összeállította: Vókó György. Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest, 2007.

Végh József: „Mécset” lelkiület a fogvatartottakkal való munkában. (<http://mecses.axelero.net/szegedm/vegh2.htm>)

Vókó György: A fogvatartottak joga vallásuk gyakorlásához Franciaországban. Magyar Jog, 1989. 9.

Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006.